

Optima Forma: Erfbelasting

De verticale as van het macro-
economisch model

Simulatie winstverdeling

Van de redactie

Beste lezers,

Dit is de laatste Factor D van 2021. Na wederom een enerverend jaar voor velen, ook voor ons als docenten, kijken wij uit naar ons jubileumjaar 2022. Factor D bestaat dan 40 jaar!

In dit nummer vindt u een artikel van Wim van Kleef waarin hij de winstverdeling van KLM in de klas toepast via een simulatie. Ook heeft Rick Jansen een stuk geschreven over jonge ondernemers: zijn methode in de onderbouw havo/vwo.

Verder neemt Lenie Kneppers u mee in een werkvorm met behulp van Excel om hiermee het begrip marginaal te verduidelijken. En Stella Hoff deelt met ons een achtergrondartikel over armoedebeleid in Nederland.

Naast de cartoon en de leerlingcolumn van Sophie over haar eerst toetsen economie en bedrijfseconomie, bespreekt Doctor Fact in zijn column zijn kijk op vrijheid.

Ook is er een artikel van Quincy Elvira en Twan Huijbers. Zij bespreken deel twee van de werkvorm Optima Forma. Dit keer over erfbelasting. Andrea Thomas schrijft over het middel waarmee ze haar leerlingen probeerde te motiveren: een eenwieler.

Daarnaast is er een stuk van Maarten Delvaux. Hij heeft Jasper Lukkezen geïnterviewd en hem gevraagd wat er nu precies op de verticale as staat bij het ISMBGA-model.

En niet te vergeten: de mededeling van het bestuur van de SOEO. Fantastisch nieuws want Factor D is vanaf nu ook digitaal te bekijken.

Voor nu fijne feestdagen en een inspirerend 2022 toegewenst!

José Haasakker

Inhoud

- 1 De casus erfbelasting: activering voorkennis over afruil tussen doelmatigheid en rechtvaardigheid

Quincy Elvira en Twan Huijbers

- 4 Wat staat er op de verticale as?

Maarten Delvaux

- 6 Het begrip 'marginaal' bij economie

Doctor Fact

- 7 Van het bestuur

- 8 Ohhh... op die fiets?!

Henny van Dongen en Jacqueline Haarsma

- 9 Column: Vrijheid

Doctor Fact

- 10 Keert de KLM uit?

Wim van Kleef

- 13 Cartoon

Olivier

- 14 Kansrijk armoedebeleid

Stella Hoff

- 17 Column: De eerste toetsen

Sophie

- 18 De leerling als jonge ondernemer

Rick Jansen

De casus erfbelasting: activering voorkennis over afruil tussen doelmatigheid en rechtvaardigheid

Optima Forma deel II: over subdomein H4.5 syllabus economie vwo 2023

Quincy Elvira en Twan Huijbers

Bij de lessenreeks Optima Forma (zie ook Factor D 2 van dit jaar voor de theoretische achtergrond) staat het economisch denken op één. Economische besluitvorming is onder andere gebaseerd op denken in schaarste, denken in prikkels, denken in marginaliteit en denken in doelmatigheid. In dit lesvoorbeeld staat denken in doelmatigheid in eerste instantie centraal. Dat wil zeggen zo min mogelijk ongewenste welvaart verminderende bijeffecten (schade) hebben van bijvoorbeeld overheidsinterventies (maximum-, minimumprijzen, heffingen en subsidies).

Onder doelmatigheid verstaan we het volgende: Hoe kunnen we een (belasting)stelsel zo inrichten dat het leidt tot een verdeling van middelen, zonder de economische beslissingen (gedragsreacties) van huishoudens en bedrijven - om te werken, sparen en consumeren - al te veel te verstoren?

Zo is bekend dat belasting op arbeidsinkomen er toe kan leiden dat mensen minder gaan werken. De erfbelasting kent die nadelen niet of nauwelijks en kan mogelijk zelfs worden ingezet om het inkomen doelmatiger te herverdelen. Misschien wel een doelmatige belasting, maar Mark Rutte noemde de erfbelasting ooit 'de meest onrechtvaardige belasting die er bestaat'. In subdomein H4.5 van de vwo syllabus 2023, is de afruil weergegeven tussen doelmatigheid en rechtvaardigheid. Bij rechtvaardigheid wordt de vraag gesteld hoe de lusten en lasten van een

specifieke overheidsinterventie op een, vanuit de perceptie van de burgers, rechtvaardige manier verdeeld kunnen worden, rekening houdende dat er sprake is van asymmetrische informatie (bijvoorbeeld ongelijke toegang tot perfecte kennis)?

Een nieuwe context is geboren: spanning tussen (herverdelende) rechtvaardigheid en (economische) efficiëntie? In de oude syllabus werd deze discussie vaak niet genoemd. Belastingen werden behandeld en de link met de Lorenzcurve kwam vaak niet verder dan een gelijkere of ongelijkere verdeling. Het maatschappelijk debat stopt hier echter nooit. Het feit dat dit vraagstuk een plek heeft gekregen in de vwo syllabus doet recht aan een groeiende maatschappelijk discussie over de betaalbaarheid van sociale voorzieningen. Daarmee is het belangrijk dat er gekeken wordt naar de vraag: Welke belasting kunnen we verhogen zonder ingrijpende welvaartsverliezen? We gaan terug naar juni 2010. Mark Rutte in debat met Bas Jacobs. Op

een gegeven moment stelt Rutte het volgende: *Ja het is waar, we willen de erfbelasting afschaffen. Omdat we het echt oneerlijk vinden dat als je je hele leven hard gewerkt hebt, een beetje geld hebt gespaard en je hebt dus al belasting betaald (misschien zelfs ook vermogensbelasting), dat dan na overlijden nog een keer de fiscus langskomt. En die zegt tegen alle afspraken in: Heb je nog wat geld overgehouden? Dat willen we ook nog een keer hebben'* (gelach en geklap in de zaal).

Lesonderwerp Optima Forma deel II: erfbelasting

De stelling aan de leerlingen van 5 vwo was de volgende:

Leerdoelen:

De kandidaat kan in contexten herkennen en toepassen:

1. doelmatigheid van overheidsinterventies.
2. rechtvaardigheid van overheidsinterventies
3. prikkels van overheidsinterventies
4. afruil tussen doelmatigheid en rechtvaardigheid
5. gevolgen van overheidsinterventies op verschillende markten

Quincy Elvira is werkzaam als vakdidacticus economie en bedrijfseconomie aan de Universiteit van Amsterdam en redactielid van Factor D. Twan Huijbers is docent economie aan het Stedelijk Gymnasium in Nijmegen en toetsdeskundige bij CITO.

In de les moesten leerlingen hun eerste reactie opschrijven. Dit zorgt ervoor dat we een eerste overtuiging (eventuele voorkennis of politieke voorkeur) kunnen achterhalen.

Selectie van reacties leerlingen op de stelling:

1. Oneens, want het is niet eerlijk ten opzichte van de mensen die hard gewerkt hebben om nog wat na te laten aan hun nabestaanden.
2. Oneens, over al het geld heb je al belasting betaald ooit dus zou al het geld gewoon van jou zijn.
3. Oneens, je betaalt al zo goed als je hele leven, en dan als je dood bent, willen ze nog meer plukken.
4. Oneens, over al het geld heb je al belasting betaald ooit dus dan zou al het geld gewoon van jou zijn.
5. Eens, want werken voor je geld is beter dan geld krijgen van je rijke ouders.
6. Eens, ethische aspect dat je het vermogen dat je ontvangt niet zelf hebt verdiend en de inkomens wel.

Nadat leerlingen hun eigen reacties hebben genoteerd, wordt er gevraagd aan de leerlingen of zij deze willen toelichten. Het doel hiervan is een discussie waarin het economisch denken expliciet wordt. Enkele reacties van leerlingen uit de gesprekken staan hieronder, waar de docent op kan anticiperen en ook leerlingen op kunnen reageren:

Reactie leerling 1 en 2 (leerdoel 2):

De leerlingen gebruiken hier het populaire argument van de dubbele belasting (omdat het vermogen bij de erfflater al in de inkomstenbelasting en in de vermogensrendementsheffing is betrokken) (Van Gilst, Nijboer & Caminada, 2008, p.1431). Er zit een kern van waarheid in, maar het is goed om leerlingen hier een spiegel voor te houden. Uit onderzoek van het CBS (2021) blijkt dat de waarde van het nagelaten vermogen ongeveer voor 40% bestaat uit eigen woningen die eerder door de fiscus zijn gesubsidieerd. Daarnaast is het voor de econoom om

consumeren (auto, vakantie et cetera) en daar betalen zij belasting over. Waarom niet over erfenissen waar ook sprake is van een vrije keuze?

Reactie leerling 5 t/m 8 (leerdoel 2)

Deze leerlingen gebruiken hetzelfde argument: de (on)verdiensde. De tegenstanders beargumenteren dat het ontvangen van een erfenis onverdiend is (toeval, rijke ouders). Als onverdiensde voor tegenstanders een belangrijk argument is om te pleiten voor een hogere erfbelasting, kan het aan de andere kant een argument zijn om te kiezen voor lage inkomstenbelasting, omdat dit inkomen zelf verdiend is. Ook zit hier een moreel argument verscholen over vermogensongelijkheid. Blijkbaar speelt de herkomst van het vermogen dus impliciet mee in het belasten ervan. Hiermee kan een koppeling gemaakt worden met domein H4.3 van de vwo syllabus.

Reactie leerling 9 (leerdoel 3)

Het interessante antwoord van deze leerling speelt impliciet in op 'het geven met een warme hand' in plaats van met een 'koude hand'. Het gaat om economische prikkels of economische stimulansen -iets dat iemand motiveert of drijft om iets te doen of zich op een bepaalde manier te gedragen -. In dit geval het geld schenken in plaats van het na te laten. De vrijstelling voor de schenkbelasting wordt jaarlijks toegepast. De vrijstelling voor de erfbelasting is logischerwijs eenmalig. Hoe meer gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid om tijdens het leven onbelast te schenken, hoe minder de uiteindelijke nalatenschap wordt belast. In het gesprek dat daarop volgde kon een andere leerling aanvullen dat dit gunstig zou zijn voor de totale bestedingen in een land als er meer 'geparkeerd vermogen' gegeven wordt aan (klein)kinderen die dat kunnen besteden zonder te lenen. De totale schulden zouden dan juist dalen.

Reactie leerling 10 (leerdoel 3 en deels leerdoel 4)

De leerling stelt in lijn met Jacobs (2019) en de Kam (2018), dat het doelmatig is om niet-verstorende belastingen te heffen op onverdiend inkomen, om zo de belastingen op verstorende grondslagen te kunnen verminderen. Vandaar dat de erfbelasting kan worden verhoogd. Vervolgens maakt de leerling een

” rechtvaardigheid van overheidsinterventies

7. Eens, het geld dat je krijgt uit een erfenis wordt alleen bepaald door bezit van de overledene. Hier heb je zelf niks voor gedaan. Dan kun je beter de inkomstenbelasting verlagen.
8. Eens, niemand is financieel afhankelijk van een erfenis, dan kun je beter minder inkomstenbelasting heffen (waarvan mensen wel afhankelijk zijn) en dan meer erfbelasting.
9. Gewoon geen erfenis hebben is de oplossing. Voordat je dood gaat al geld uitgeven of geven aan je kinderen en dan heb je ook geen last van deze moeilijkheid.
10. Eens, je kunt beter inkomstenbelasting verlagen zodat mensen meer gaan werken, dan gaan ze meer belastingen betalen en kun je het tarief (van de erfbelasting) weer verlagen.

te bedenken waar het meest doelmatig belast dient te worden: Bij welke belasting is het effect op prikkels het minst?

Reactie leerling 3 en 4 (leerdoel 2)

Deze leerlingen gebruiken een morele overweging in termen van de individuele vrijheid van de gever van de erfenis. Individuen zouden zelf mogen bepalen wat zij willen doen met hun eigendom en dat elke beperking van deze vrijheid hun fundamentele rechten schendt (De Maagt & Robeyns, 2017).

Beide leerlingen kiezen naast het perspectief van de gever ook die van de ontvanger wat betreft het argument van de dubbele belasting. Om leerlingen scherp te houden zou de docent de volgende vraag kunnen stellen: Individuen zijn vrij om te

redenering met ruilen over de tijd en inverteertheffekten: als er meer besteed zal worden en meer arbeid wordt verricht, zullen de totale belastinginkomsten toenemen waardoor de erfbelasting weer verlaagd kan worden. Een andere leerling reageerde hierop: het zou dan enkel om een korte termijn prikkel gaan. Daarna krijg je weer de oude situatie terug.

Tijdens het activeren van de voorkennis valt op dat leerlingen vooral argumenten kunnen bedenken vanuit het perspectief van rechtvaardigheid. Daarnaast is het mooi dat vooral in de reacties op elkaar, het economisch denken meer wordt gestimuleerd. Daarbij gaat het niet alleen om tegenargumenten, maar men helpt elkaar met extra onderbouwingen. Om ook het aspect van doelmatigheid voor het voetlicht te brengen, kan de docent de volgende vragen stellen in lijn met de reactie van leerling 10:

1. Welke schade zal een stijging van het tarief van de inkomstenbelasting voor de economie hebben? Leg je antwoord uit.
2. Welke opbrengsten zal een stijging van het tarief van de inkomstenbelasting voor de economie hebben? Leg je antwoord uit.
3. Welke schade zal een stijging van het tarief van de erfbelasting voor de economie hebben? Leg je antwoord uit.
4. Welke opbrengsten zal een stijging van het tarief van de erfbelasting voor de economie hebben? Leg je antwoord uit.
5. Na beantwoording van de vragen 1 t/m 4: Welke keuze zou je maken met als doel zoveel mogelijk opbrengsten voor de economie: verhoging/verlaging tarief erfbelasting/inkomstenbelasting? Leg je antwoord uit.

Heeft u interesse in Optima Forma deel I? De hele powerpoint is op te vragen bij Twan Huijbers (t.huijbers@stedelijkgymniummegen.nl) of Quincy Elvira (q.l.elvira@uva.nl). ■

Literatuurlijst

- CBS (2021, 3 maart). *Meer vermogen nagelaten in 2018*. Centraal Bureau voor de Statistiek. (CBS). Geraadpleegd op 29 november 2021, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/09/meer-vermogen-nagelaten-in-2018>
- De Maagt, S. & Robeyns, I.A.M. (2017). *Overerving en erfbelasting: een ethische analyse*.
- De Kam, F. (2018). *Hogere erfbelasting maakt belastingstelsel doelmatiger*. In: P. de Beer, J. van der Meer, J. Plantenga en W. Salverda (Red.), *Voor wie is de erfenis?* (pp. 83–104). Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Jacobs, B. (2019). *Fundamentele Hervorming van Belastingen op Kapitaalinkomen*. In *Ontwerp voor een Beter Belastingstelsel*.
- Van Gilst, J.J., Nijboer, H. & Caminada, C.L.J. (2008). *De successiebelasting vanuit economisch perspectief*. WFR 2008/1423.

Wat staat er op de verticale as?

Maarten Delvaux

Economen werken met geaggregeerde aanbod- en vraaglijnen. Op de horizontale as staat het reële bbp. Maar wat staat er op de verticale as? In het huidige examenprogramma staat het prijspeil op de verticale as, in het nieuwe examenprogramma, waar het ISMBGA-model zijn intrede doet, staat daar de inflatie, maar sommige economen zetten er de verandering van de inflatie. Hoe zit het nu en hoe leggen we het uit? Ik stelde enkele vragen aan Jasper Lukkezen, verbonden aan de ESB en aan de Universiteit Utrecht. Hij houdt zich bezig met het ISMBGA-model.

In figuur 1 (zie kader) behorend bij een opgave uit het vwo examen 2de tijdvak van 2021, met het prijsniveau op de verticale as. De geaggregeerde vraaglijn loopt dalend. Deflatie gaat samen met een hoger bbp. Is dat niet raar? Deflatie leidt toch tot uitstel van bestedingen?

Zo moet je het niet zien. Hier staat eigenlijk dat er meer gekocht wordt wanneer producten goedkoper worden. Overigens leidt deflatie wel tot uitstel van bestedingen, maar eigenlijk speelt dat alleen bij duurzame consumptiegoederen als de deflatie aanzienlijk is. Een ander effect is belangrijker, namelijk dat schulden reëel meer waard worden, waardoor consumenten terughoudend worden met besteden.

Vanwaar de overstap van prijspeil naar inflatie op de verticale as?

Het prijspeil op de verticale as heeft zijn wortels in de modellen van Hicks en Keynes. Zij hadden het over het prijspeil. Hun modellen gingen over vraag en aanbod van geld. Sinds de jaren '80 is de monetaire realiteit veranderd. De centrale banken stuurden niet direct de geldhoeveelheid, maar creëerden meer voorwaarden. Onder andere onderpandseisen aan banken,

Maarten Delvaux is docent economie aan het Montessori Lyceum Flevoland in Almere.

op de verticale as, maar de verandering van de inflatie. Hoe zit dat?

Eigenlijk is verandering van inflatie de juiste benadering. Wanneer door overbesteding de inflatie oploopt, heb je het eigenlijk over hogere inflatie ten opzichte van de verwachte inflatie. Maar vanuit didactisch oogpunt is het prima om het over hogere of lagere inflatie te hebben, maar er dan wel bij te vermelden dat je het dan hebt over hogere of lagere inflatie ten opzichte van de verwachte inflatie.

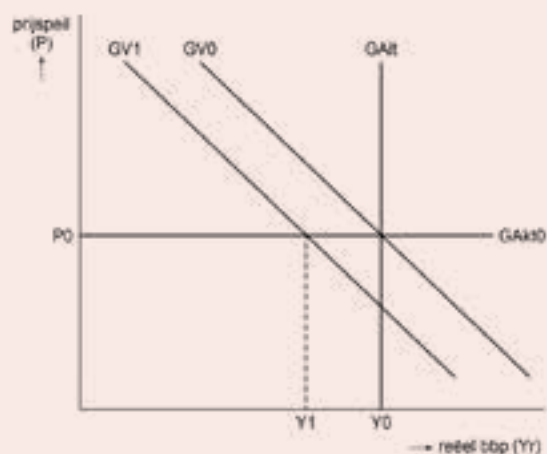
In het ISMBGA-model gaan we uit van naïeve inflatieverwachtingen: hogere inflatie leidt tot hogere inflatieverwachtingen. Hierdoor gaat de GA-lijn omhoog (zie figuur 2). Het ingrijpen van de centrale bank leidt niet tot lagere inflatie, alleen tot een lager bbp. Elvira en Huijbers (Factor D 1, 2020) wezen erop dat eigenlijk alleen het prijspeil structureel hoger wordt, maar niet de inflatie. Bovenberg (TEO 6, 2020) wees erop dat als je uitgaat

waarbinnen banken zelf vraag en aanbod van geld aan elkaar kunnen koppelen. De marktprijs die daar dan uitrolt, is de rente. Bij deze veranderende realiteit past een model dat kijkt naar de inflatie en de moderne academische literatuur verbindt beiden via de Taylor-regel.

In het ISMBGA staat inderdaad de inflatie op de as. Bas Jacobs raadde ons ook aan *Macroeconomics* van Blanchard te lezen. Blanchard zet niet de inflatie

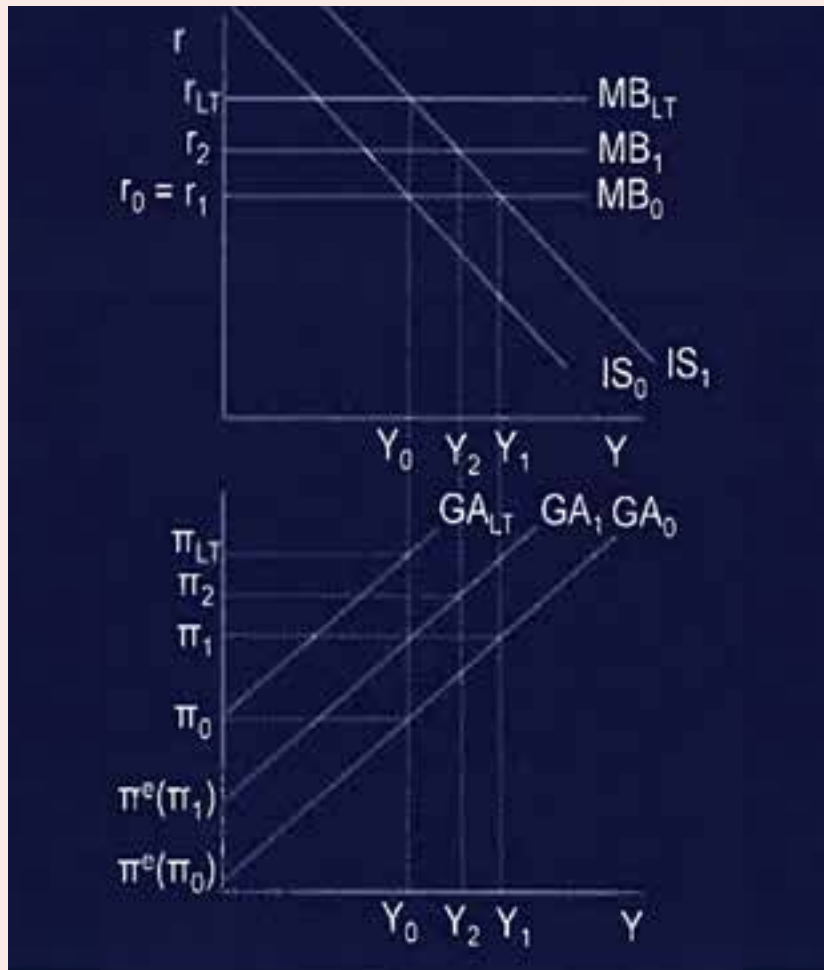
Figuur 1: uit het vwo examen economie 2de tijdvak

Figuur 1 effect van recessie in buurland op Hetland

GV = geaggregeerde vraag
GA = geaggregeerd aanbod
lt = lange termijn
kt = korte termijn
0 = oude situatie voor recessie buurland
1 = nieuwe situatie na recessie buurland

Figuur 2: Gevolgen van hogere inflatieverwachtingen

Toelichting: IS naar rechts door bestedingsimpuls; gevolg is toenemende inflatie; daardoor verhoogt centrale bank de nominale rente waardoor reële rente stijgt (MB hoger); door hogere inflatieverwachtingen stijgt GA; uiteindelijk evenwicht weer bij Y_0 , MBlt en π_{lt} (π = inflatie; r = reële rente; lt = lange termijn)

van verankerde in plaats van naïeve inflatieverwachtingen de GA-lijn op zijn plaats kan blijven en dat de inflatie weer terug in zijn hok gaat, conform de doelstelling van de centrale bank. Jacobs ziet deze omissie in het model, maar kiest er toch voor. Hoe kijk jij hier tegenaan?

Het moet inderdaad het prijspeil zijn dat hoger wordt. Maar op korte termijn zie je dat de inflatie kan blijven toenemen, ook bij ingrijpen van de centrale bank. Maar op langere termijn moeten ook de verwachtingen zich herstellen. Er moet dus iets als verankering zijn. In die zin kunnen de GA-lijnen weer lager komen te liggen bij geloofwaardig beleid van de centrale bank.

De inflatie stijgt nu weer. Moet de centrale bank de rente niet verhogen?

Het model gaat vooral over demand-pull inflatie. Nu is er vooral sprake van cost-push inflatie, door toeleveringsproblemen en energieprijzen. Er dreigt nu ook geen loonprijspiraal, anders dan begin jaren '80. De ECB laat zich vooral leiden door verwachtingen op middellange termijn en dan hebben we het over de inflatie over vijf jaar. Reden voor kwantitatieve verruiming was ook dat de ECB zag dat die middellangetermijnverwachtingen daalden. Er wordt nu geen hoge inflatie verwacht op termijn. Ik verwacht niet at de ECB snel gaat ingrijpen. ■

Het begrip ‘marginaal’ bij economie

Lenie Kneppers

Het is bekend dat het begrip ‘marginaal’ moeilijk is voor leerlingen om te begrijpen en dit begrip goed toe te passen in verschillende situaties. Het begrip wordt vaak uit het hoofd geleerd evenals de toepassingen ervan. Het is duidelijk dat het begrip moeilijk is. In het dagelijks leven wordt het door leerlingen niet vaak gebruikt en bovendien heeft het hier een andere betekenis - bijvoorbeeld: de verschillen zijn marginaal - dan de betekenis in de economie. De docent in de klas geeft zeker de definitie van het begrip, maar daarmee is niet gezegd dat de leerling dat dan heeft verworven en opgenomen in zijn/haar geheugen netwerk.

In dit artikel geef ik een voorbeeld van een lesaanpak waarbij het gaat om het verwerven van het begrip. Het gaat om een langzame opbouw waarbij de leerlingen zelf actief bezig zijn. De definitie van het begrip wordt dus niet vooraf gegeven. Er wordt gewerkt in Excel. Het voordeel hiervan is, boven het werken in gewone rijtjes op schrift, dat er gebruik wordt gemaakt van cel verwijzing. Daardoor kunnen later gemakkelijk andere getallen worden ingevuld en hoeven die niet opnieuw te worden berekend. Het doel van deze les is dus het verwerven van het begrip marginaal en het nut ervan voor economische toepassingen. De eerste opdracht is een gegeven situatie. Later gaan de leerlingen zelf situaties bedenken.

Opdracht 1

Je hebt veel verstand van computers, je bent dus handig in het oplossen van computerproblemen.

Je wordt al vaak gevraagd door familie en vrienden en dus lijkt het je wel wat om daar een mooie bijverdienste van te maken. Je gaat ervan uit dat je per probleem gemiddeld 60 minuten nodig hebt inclusief het voorrijden (op de fiets van jezelf).

Lenie Kneppers is gepensioneerd vakdidacticus economie aan de Universiteit van Amsterdam en redactielid van Factor D.

Jou lijkt € 10 per uur aan arbeidskosten reëel.

Je hebt natuurlijk ook andere kosten. Zo moet je altijd wat computermateriaal meenemen zoals een usb stick, schroevendraaier et cetera. Bij elkaar kost je dat, grof berekend € 10.

Werk met twee op een computer of laptop. Overleg steeds samen.

Maak in Excel vier kolommen: aantal producten; constante kosten; variabele kosten; totale kosten.

Bij aantal nummer je van 0 tot 10.

Bij 0 heb je natuurlijk al de constante kosten, maar nog geen variabele kosten. Je arbeidsuren zijn de variabele kosten.

” kosten en opbrengsten in Excel

Dan vul je de kolommen in met de gegevens die in de opdracht staan. De berekeningen doe je met cel verwijzing en kopiëren, zodat je die niet meer hoeft te berekenen als je later van andere cijfers uitgaat. Vraag je docent als je dit niet bekend is.

Bekijk nu samen de tabel die je gemaakt hebt. Je ziet dan dat de constante kosten steeds gelijk zijn, ook al heb je 1 of 10 producten. Je arbeidskosten - variabele kosten - nemen vanzelf telkens toe. Bij twee of meer producten heb je maar één keer de constante kosten. Zoek nu uit wat de kosten van een tweede product zouden zijn. En als je twee producten hebt wat dan de kosten van de derde product zouden zijn. Maak nu een vijfde kolom: de kosten van een extra product, dus eerst als je van een naar twee product gaat, dan van twee naar drie enzovoort. Zoek samen uit hoe je die berekening in de kolom kunt maken.

Bespreking

Dan volgt een bespreking van wat leerlingen gedaan hebben en/of waar er problemen zijn. Let op! Het woord marginaal is nog niet gevallen!

Opdracht 2

Maak er een kolom bij aan de rechterkant: totale opbrengst. Je denkt de klant € 20 per keer te rekenen. Vul de kolom in met cel verwijzing. Dan maak je een kolom: opbrengsten van een extra product. Zoek nu samen uit hoe die te berekenen bij de verschillende aantallen. Volg de

redenering van kosten van een extra product. Wat valt je op nu je bent uitgegaan van een vaste prijs? Voeg nu weer een kolom toe: totale winst. Bedenk zelf hoe je deze cijfers (met cel verwijzing) berekent.

Bespreking

Nu volgt er weer een bespreking in de klas van vragen van leerlingen en resultaten. Dan kan de docent op een gegeven moment aangeven dat economen de kosten van een extra product de *marginale kosten* noemen en de opbrengsten van een extra product de *marginale opbrengst*. Leerlingen kunnen de namen van de kolommen wijzigen.

Opdracht 3

Bedenk nu weer met z'n tweeën, ten minste twee andere situaties dan de gegeven situatie met andere getallen voor de constante en variabele kosten en voor de opbrengsten. Kopieer daarvoor de gemaakte tabel en voer de nieuwe cijfers in. Als je het goed hebt gedaan hoeft je nergens meer te rekenen! Bespreek met je werkmaatje de resultaten ervan.

Bespreking

Bij de slotbespreking zullen slimme leerlingen opmerken waarom het bepalen van de marginale kosten en opbrengsten belangrijk is. Het gaat hier toch om de winst? Daar heb je die kolommen helemaal niet voor nodig. Een volgende les kan er dan gewerkt worden, met gebruikmaking van dezelfde Excel tabellen, naar: maximale winst is bij $MO = MK$. ■

Van het bestuur

Factor D bestaat al bijna veertig jaar. In die tijd heeft u van het bestuur van de SOEO weinig vernomen; wij laten de communicatie graag aan de redactie. De ontwikkelingen op bestuurlijk vlak zijn ook zelden interessant voor u als lezer maar voor deze gelegenheid maken wij een uitzondering. Want, Factor D gaat online!

Vanaf heden kunt u de artikelen online lezen en eerdere nummers (tot zeven jaar) terug vinden. Hoe mooi is dat? Inloggen als abonnee is al mogelijk en ik raad u aan snel online een kijkje te nemen. Ga naar: <https://www.factor-d.nl/login/> en registreer uzelf als abonnee. Tip: uw abonneenummer staat op de adressticker van Factor D en op de factuur.

Hoe trots wij ook zijn op de website, het staat niet los van de 21e-eeuwse problemen waar tijdschriften mee kampen. Een terugkerende vraag tijdens de bestuursvergaderingen is hoe lang een papieren vakblad financieel nog haalbaar is. De kosten zijn simpelweg te hoog voor het aantal abonnees dat we hebben. Een online vakblad is een oplossing die wij voor de toekomst serieus overwegen. Maar niet getreurd, ons jubileumjaar gaan wij gewoon nog vieren met ouderwetse papieren nummers.

Ohhh... op die fiets?!

Andrea Thomas

Eind oktober werd de eerste voortgangsrapportage Nationaal Programma Onderwijs¹ gepubliceerd over de gevolgen van 40 weken (gedeeltelijke) lockdown onderwijs op onze VO leerlingen. In dit rapport werd beschreven dat vooral bovenbouwleerlingen tijdens de schoolsluitingen leken te kampen met een lagere leermotivatie. Dat gold volgens de onderzoekers vooral voor havo- en vwo-bovenbouwleerlingen. Iets wat bij mij als docent in de eerste maanden van dit schooljaar heel herkenbaar is gebleken. Mijn bedrijfseconomieleerlingen moesten weer aan het werk leren gaan, maar hoe?

Zoals elke bedrijfseconomie docent weet: een groot deel van de stof zal een leerling vooral beheersen door veel en vaak opgaven zelf te oefenen. De stof van het vak Bedrijfseconomie is in de basis toch vooral een vaardigheid. Het leren van vaardigheden wordt gewoonlijk via het driefasenmodel geleerd: stappenplan, uitproberen en automatiseren. Maar om leerlingen volgens dit driestappenplan te laten werken is in de eerste plaats ook een positieve houding ten aanzien van school nodig. Leerlingen moeten de waarde van taken leren, inzien². Mijn doel was dus om de leerlingen te laten snappen hoe ze op de beste manier nieuwe kennis voor het vak Bedrijfseconomie konden verwerven en integreren.

Eenwieler

Ik had hiertoe een lesstart bedacht. Ik tikte voor een paar euro een eenwieler op de kop die ik meenam naar de eerstvolgende les. De leerlingen viel de gekke fiets natuurlijk bij binnenkomst in de klas al direct op. De eerste stoere jongens, die normaal gesproken het liefste in de banken hangen, wilden

de fiets gelijk wel uitproberen. Al gauw kwamen ze erachter dat je er niet zomaar op wegfietst. De eerste leerling wiebelde al snel onderuit en er was vrolijkheid alom. De overige enthousiastelingen wisten de taak ook niet tot een goed einde te volbrengen.

Eenmaal teruggekeerd op hun plaats in de schoolbanken, was de klas wel erg benieuwd waarom ik deze vreemde fiets mee had genomen. Ik vertelde dat ik mijn doel hen wel later duidelijk zou worden, maar dat ik wel alvast benieuwd was hoe zij zichzelf zouden aanleren op een eenwieler te fietsen. Zij antwoordden: 'Een YouTube tutorial kijken!'. 'En daarna dan kun je het dus?', was mijn uitdagende respons. De stoere jongens gaven al gauw toe dat ze dan opnieuw zouden moeten uitproberen of het na de digitale uitleg wel zou lukken.

Voordoen en oefenen

In het vervolgesprek met de klas, werd al snel duidelijk dat de kans dat ze in één keer weg zouden fietsen op de eenwieler, niet zo groot zou zijn. De leerlingen gaven aan dat ze daarom misschien ook wel wat vragen zouden willen stellen aan iemand die het eenwieler-fietsen al beheerste. Ze bedachten dat deze expert het misschien wel in het echt voor wilde doen. En toen beseften ze dat er niets anders op zou zitten dan oefenen,

oefenen, oefenen: totdat ze als een volleerd circusartiest weg zouden fietsen.

Ik riep direct enthousiast en met een dikke grijns: 'En ZO is het dus ook bij bedrijfseconomiesommetjes! Jullie krijgen klassikale uitleg, jullie mogen iemand die het al kan (ik dus) daarover vragen stellen en daarna moeten jullie vooral veel oefenen, oefenen, oefenen! En laat ik daaaaaaar nou net op voorbereid zijn!' Ik pakte uit mijn tas de stapel meegenomen oefensommen. Natuurlijk was er wel wat lacherig gemopper. Maar de stemming was goed en het kwartje was gevallen. De kinderen oefenden deze les harder dan tijdens alle eerdere lessen. De weerstand tegen het automatiseren leek voor een keer overwonnen. Er was, voor dit moment, een hogere leermotivatie. Geen NPO-interventie, maar gewoon de simpele persoonlijke aanpak als docent om de leerlingen na de lockdown weer aan het werk te krijgen. Misschien wel veel effectiever? ■

Andrea Thomas is docente economie en bedrijfseconomie aan het Spinoza Lyceum in Amsterdam.

¹ <https://www.nponderwijs.nl/documenten/publicaties/2021/10/28/voortgangsrapportage>

² *Leren in Dimensies, Robert Marzano & Wietske Miedema, Van Gorcum, 6de druk, blz 9-10*

Vrijheid

Doctor Fact

De idealen van de Franse revolutie, vrijheid gelijkheid en broederschap, komen voor het gevoel steeds vaker in het gedrang. Vooral het woord vrijheid blijkt te lijden onder hevig misbruik. Sommige politieke partijen gebruiken het in naam, en geven er vervolgens een zeer beperkende betekenis aan. Wanneer ik mijn vrijheid opeis om anderen te molesteren en gemeenschapsbezit in brand te steken, neemt de vrijheid van anderen juist af. Wanneer ik de vrijheid opeis om vuurwerk af te steken en ambulancepersoneel en politieagenten aan te vallen tijdens de nieuwjaarsnacht, blijft er voor anderen minder vrijheid over, om nog maar te zwijgen van de lichamelijke integriteit van die hulpverleners. Zo verwordt het streven naar vrijheid tot een zero sum game. Dat moeten de denkers van de Franse revolutie ook hebben bedacht, met als gevolg het toevoegen van gelijkheid en broederschap.

De combinatie van de Nederlandse grondrechten van vrijheid van godsdienst en vrijheid van onderwijs met het liberale principe van de vrije markt heeft geleid tot een stevige greep van veelal confessionele schoolbesturen op het onderwijs, en vervolgens tot (zelf)censuur van schoolboekenmakers en –uitgevers omwille van de economische drie-eenheid: afzet, omzet en winst. Zowel Maarten Dallinga (artikel NRC Handelsblad 8-10-2021) als Aleid Truijens (column Volkskrant 11-10-2021) klagen over deze fundamentele misstanden, waardoor niet alleen woorden als varken en bikini worden geschrapt, maar ook onwelgevallige theorieën (evolutieleer) en werkelijkheden (LHBTI plus) langzaam

verdwijnen uit het zicht van grote groepen scholieren.

Wetenschap verdwijnt waar een totalitaire visie verschijnt.

Volgens de journalisten in kwestie werd een bikinitopje aan de waslijn vervangen door een sok, en een spaarvarken door een spaarolifantje. Wat is dat voor een dier, mama? Een olifant, mijn kind. Gaat men door het schrappen van een woord ook het bestaan van een diersoort ontkennen? Dan wordt het ook onmogelijk om gebods- of verbodsbepalingen te formuleren. Gij zult geen varkensvlees eten. Of krijgen die ook dezelfde aanpassing als het spaardingetje (pot mag ook niet natuurlijk)? Gij zult geen olifantenvlees eten. Zo verdwijnt een hele werkelijkheid en ontstaat een parallelle realiteit van olifantenfokkers in Brabant, te veel wilde olifanten op de Veluwe en de bekende olifantencyclus uit de economische theorie.

Verwijder de dinosaurïers vanwege hun plaats in de evolutie. Verwijder alle seksueel getinte woorden, waardoor je geen lid meer van een politieke partij kunt zijn. Verwijder de oude Grieken uit de geschiedenis vanwege hun homoseksuele voorkeuren. Verwijder prikklimonade, prikklok en Meester Prikkebeen om de antivaxers niet voor het hoofd te stoten. En haal het woord vlees overal weg om de groeiende groep vegetariërs te pleasen. Het woord is vlees geworden en vervolgens in het niet verdwenen. In afwachting van het verschijnen van een nieuwe Bijbel of Koran ga ik ‘De tandeloze tijd’ maar eens herlezen.

Keert de KLM uit?

Een simulatie van een aandeelhoudersvergadering

Wim van Kleef

De jaren 2020 en 2021 waren rampjaren voor AF-KLM (Air France-KLM). Dankzij miljarden aan overheidssteun werd het bedrijf op de been gehouden. We schrijven 2024. Na het matige jaar 2022 werd 2023 een jaar waarin er weer flinke winsten werden gemaakt. De jaarcijfers liegen er niet om: € 530.000.000 nettowinst. Wat te doen met die winst? Er staan sowieso nog vele miljarden aan overheidssteun uit. Die moeten worden terug betaald. De aandeelhouders hebben sinds 2019 geen dividend meer gezien. Zij hebben ook hun verwachtingen. Of is het slechts hoop? En dan het bedrijf zelf. Er moet worden geïnvesteerd in nieuwe milieuvriendelijkere vliegtuigen. En de reserves van het bedrijf, die zijn niet meer wat ze ooit zijn geweest. Sterker nog, van die reserves is vrijwel niets meer over. Het personeel heeft ook al jaren geen loonsverhoging gehad. Erger nog: een aanzienlijk deel van het personeel is ontslagen of hangt ontslag boven het hoofd.

De directie staat in 2024 voor een belangrijke vraag: hoe verdelen we de winst? Uiteraard wil men alle stakeholders tevreden stellen, maar dat lijkt vrijwel onmogelijk. De dag van de aandeelhoudersvergadering is aanstaande en de directie heeft een voorstel naar de aandeelhouders gestuurd. Zou het voorstel goed vallen? Aan de orde is een simulatie van een aandeelhoudersvergadering in 2024. De winst moet worden verdeeld en een voorstel wordt voorgelegd aan de aandeelhouders. Voor de aandeelhouders pakt het voorstel niet gunstig uit. Zullen ze het voorstel van de directie accepteren? En hoe loopt de vergadering af?

Winstverdeling

Winstverdeling is een onderdeel van het bedrijfseconomieprogramma, maar om te realiseren dat leerlingen dit een aantrekkelijk en betekenisvol onderdeel van de bedrijfseconomieprogramma zullen vinden, kan een bijzondere

---

Wim van Kleef is economiedocent aan het Hervormd Lyceum Zuid in Amsterdam, vakdidacticus economie aan het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam en redactielid van Factor D.

werkvorm behulpzaam zijn. In dit artikel staat een simulatie centraal die studenten van de Interfacultaire Lerarenopleiding (ILO) hebben ontwikkeld en waarmee via een simulatie verhelderd wordt welke stakeholders een rol spelen bij een aandeelhoudersvergadering, wat

de belangen van de verschillende partijen zijn en dat in een aandeelhoudersvergadering de winstverdeling en het uit te keren dividend worden besproken.

Simulatie

Een simulatie is een bijzondere werkvorm. Een simulatie bootst de werkelijkheid na, met als doel inzichtelijker te maken 'hoe de hazen lopen', hoe beslissingen worden genomen, welke belangen een rol spelen, welke belangenstegenstellingen

er zijn, hoe een gebeurtenis tot stand is gekomen, et cetera. In het economisch onderwijs (zowel algemeen als bedrijfseconomisch) is deze werkvorm bruikbaar bij allerlei thema's. Een simulatie kan bijvoorbeeld inzichtelijk maken:

1. hoe cao-onderhandelingen verlopen hoe een arbeidsovereenkomst via een onderhandeling tot stand komt
2. hoe een directievergadering bijvoorbeeld over de jaarrekening en plannen voor de komende periode, verloopt
3. hoe een bedrijf productiever kan worden via arbeidsverdeling, organisatie, ervaring en dergelijke
4. hoe een aandeelhoudersvergadering (AvA) verloopt en wat er tijdens een dergelijke vergadering aan de orde komt

Docenten realiseren zich te weinig dat een leerling nooit aanwezig is geweest bij een cao-overleg, een directie-overleg of een aandeelhoudersvergadering. Sterker nog, de meeste leerlingen hebben zelden of nooit in een overleg

” directie vs aandeelhouders

of een vergadering geparticipeerd, laat staan in een cao-overleg of in een aandeelhoudersvergadering. Ze hebben dikwijls geen idee wat een 'agenda' is. Kortom, via een specifieke werkvorm tonen wat zich in een dergelijk overleg/vergadering afspeelt is geen overbodige luxe om leerlingen enig houvast te bieden in een voor hen nogal onbekende wereld.

Het grote voordeel van een simulatie is dat een leerling een blik in de keuken kan werpen en tegelijkertijd

deelneemt aan de activiteiten in dezelfde denkbeeldige keuken. Lessen over een aandeelhoudersvergadering vallen dan niet langer op dorre grond, maar op vruchtbare aarde. Daardoor wordt beter onthouden wat men heeft geleerd, wordt beter begrepen en wordt de leerstof interessanter. Daar komt bij dat de werkvorm activerend is en bijzonder. Leerlingen zijn niet gewend op deze manier te leren tijdens de lessen. De meeste leerlingen vinden de simulatie daarom een welkome afwisseling en welkome manier van werken. Aldus komen zij er bijvoorbeeld ook achter dat de AvA niet alleen een vergadering is van aandeelhouders, maar een vergadering van directie, Raad van Commissarissen en aandeelhouders, een vergadering waarin de directie resultaten moet verantwoorden en toekomstig beleid moet toelichten aan aandeelhouders.

Vergelijkbare werkvormen

In de literatuur over werkvormen circuleren naast de simulatie ook het experiment, het debat en het rollenspel. Zijn er wezenlijke verschillen tussen deze werkvormen? Zeer zeker, maar als het gaat om het doel van deze vier werkvormen, is het verschil niet zo belangrijk. Belangrijk is dat dankzij deze werkvormen het eenvoudiger is context te bieden aan leerlingen en betekenis te bieden aan de leerstof, waardoor zij begrippen begrijpen en concepten beter onthouden. Neem bijvoorbeeld het 'algemeen verbindend verklaren' van een cao. Wat moet een leerling zich voorstellen bij deze verklaring, als hij zich al niets kan voorstellen bij een cao-onderhandeling? Een simulatie van cao-onderhandelingen kan op dit punt de leerling aanzienlijk ondersteunen in het beter begrijpen van het 'algemeen verbindend verklaren' van een cao. Er is hen namelijk eerst een kapstok geboden en nu kunnen ze de begrippen ophangen aan deze kapstok.

De KLM-simulatie

Terug naar de KLM-simulatie. De simulatie - bedacht door twee studenten - gaat over de verdeling van de winst, een van de agendapunten, die ter tafel komt tijdens de aandeelhoudersvergadering van de KLM in 2024. De simulatie gaat daarom niet over de gehele aandeelhoudersvergadering, maar over een agendapunt daarvan: de winstverdeling. De directie wenst

Kader 1: Specificatie leningsvoorwaarden van de corona-steun lening van de overheid

In juni 2020 ontving KLM een lening van € 3,4 miljard van de overheid voor de opvang van corona-verliezen. In ruil voor de financiële steun heeft de overheid voorwaarden gesteld aan de KLM:

- Binnen 5,5 jaar moet de totale corona-steun schuld zijn afgelost.
- Medewerkers van KLM krijgen minder salaris, waarbij medewerkers die meer verdienen ook meer salaris inleveren.
- KLM houdt de kwaliteit van het netwerk vanaf Schiphol op peil.
- KLM vermindert het aantal nachtvluchten van 32.000 naar 25.000.
- KLM vermindert de CO2-uitstoot met 50 procent per passagier kilometer in 2030.
- Vanaf 2030 is 14 procent van de brandstof van KLM duurzaam.

instemming voor de winstverdeling te krijgen van de aandeelhouders. Maar krijgt ze die ook? Of brengen aandeelhouders krachtige argumenten in om toch wat dividend te ontvangen. De directie presenteert een voorstel en het zou voor de directie prettig zijn als aandeelhouders met een zo groot mogelijke meerderheid instemmen. Waarom de twee studenten voor de KLM hebben gekozen, laat zich raden: omdat dat bedrijf veel overheidssteun (staatssteun) heeft ontvangen en in 2020 bijna dagelijks de media haalde. Het bedrijf is daarom zeer bekend bij leerlingen.

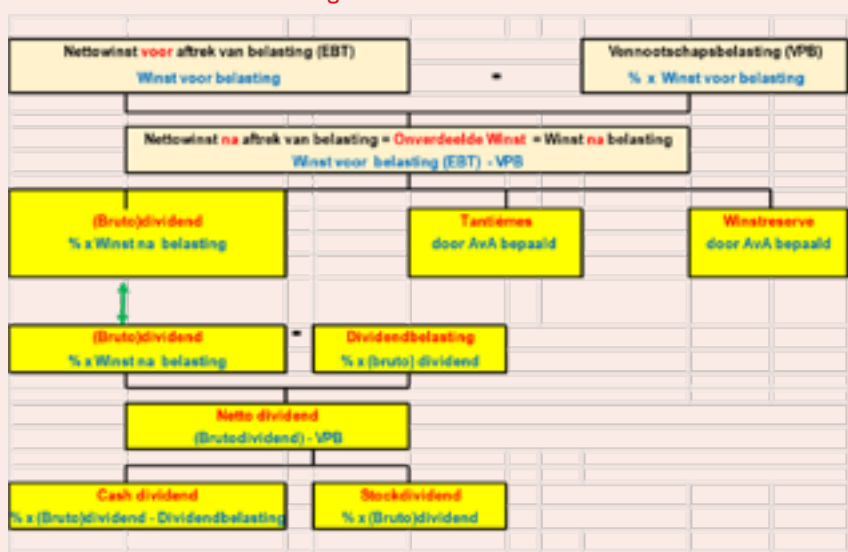
Het voorstel

Zoals gezegd is het voorstel van de KLM-directie slechts een van de agendapunten van de aandeelhoudersvergadering. Over 2023 heeft de KLM een nettowinst gerealiseerd van € 530.000.000. KLM heeft fors moeten lenen bij de

Nederlandse Staat om niet failliet te gaan. Aan deze lening waren talrijke voorwaarden verbonden (zie kader 1).

De directie van de KLM stelt nu voor - met inachtneming van de leningsvoorwaarden - dat 50% van de nettowinst wordt benut voor afbetaling van de schulden bij de overheid en dat 50% van de winst wordt gereserveerd voor duurzaamheidsdoeleinden, zoals schonere vliegtuigen en duurzame brandstof. Dat betekent tevens dat over 2023 geen dividend en ook geen tantièmes worden uitgekeerd. De simulatie wordt gespeeld door twee groepen van vier of vijf leerlingen te formeren. De ene groep bestaat uit aandeelhouders, de andere groep bestaat uit directieleden. Ook is er een debatleider nodig, die de spreekbeurten eerlijk verdeelt en toeziet op de spreektijd van de betrokkenen. En tenslotte is er een observator - bij voorkeur de docent - nodig, die

Kader 2: Schema winstuitkering

Kader 3: Argumenten aandeelhouders en directie

Argumenten aandeelhouders	Argumenten directie
<ol style="list-style-type: none"> 1. Vier jaar achtereen geen dividend gezien. Nu zijn we toch wel weer een keer aan de beurt. 2. Belangrijk het beursklimaat/beurssentiment met betrekking tot het aandeel KLM positief te houden. Dus dividend uitkeren. 3. Compensatie voor het verschaffen van vermogen: we staan al vier jaar achteraan in de rij. 4. Salarissen van KLM-personeel zijn al vier jaar bevroren, maar zij ontvangen in ieder geval nog salaris. Wij ontvangen niets plus dat de waarde van ons aandeel ook nog eens is gekelder. 5. Veel medewerkers van KLM hebben aandelen KLM. 6. Als er geen geld is voor cashdividend, dan kan er in ieder geval stockdividend worden uitgekeerd.	<ol style="list-style-type: none"> 1. We moeten maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Dat eist onze belangrijkste schuldeiser van ons. We kunnen dat niet negeren. 2. We willen werkgelegenheid voor goed personeel behouden. Daar is geld voor nodig. En we willen geen vertrek van kundige mensen. Verbetering van arbeidsvoorwaarden speelt daarbij een rol. 3. Salarissen van personeel hebben vier jaar stil gestaan. Men heeft veel koopkracht verloren en men heeft recht op compensatie voor moeilijke jaren. 4. We moeten van die schuld af. Dat eist de overheid van ons en we willen het ook zelf om goodwill te kweken bij de overheid en om onafhankelijker te worden van vreemd vermogen. 5. We hebben reserves (buffers) nodig om niet meteen weer bij de overheid aan te moeten kloppen als het een beetje tegenzit. Bovendien moeten we fors investeren in milieuvriendelijkere vliegtuigen en duurzame energie.

noteert welke partij (aandeelhouders of directie) de meeste en beste argumenten inbrengt. Alvorens de simulatie te starten is het goed leerlingen erop te wijzen, wat een NV met de nettowinst kan doen. Het schema (zie kader 2) kan daarbij behulpzaam zijn. Dit schema doornemen met de leerlingen is van belang om hun voorkennis te activeren en om het hen gemakkelijker te maken zinvolle argumenten en voorstellen in te brengen.

1. Nadat het winstverdelingsvoorstel van de directie door partijen is bestudeerd, zal de directie moeten toelichten waarom ze met dit voorstel komt. Er zullen (bedrijfseconomische) argumenten moeten worden geleverd.
2. Vervolgens zullen aandeelhouders met vragen en tegenvoorstellen (willen) komen. Het is daarom noodzakelijk dat aandeelhouders met elkaar bespreken en afstemmen welke vragen en met welk tegenvoorstel zij wensen te komen. Steeds geldt dat er wel goede (bedrijfseconomische) argumenten moeten worden ingebracht. Zonder argumenten kent de observator geen punten toe.
3. De directie gaat in op de vragen van aandeelhouders en kan - indien nodig - de vergadering schorsen om het tegenvoorstel van de aandeelhouders te analyseren en te

evalueren. Het tegenvoorstel van de aandeelhouders kan weer leiden tot een vernieuwd voorstel van de directie, waarop de aandeelhouders weer mogen reageren. Aldus ontspinnen zich onderhandelingen, waarbij de directie uiteraard het laatste woord heeft, maar waarbij men toch wil proberen draagvlak voor het beleid te realiseren. De directie zal zich een ware evenwichtskunstenaar moeten tonen om het niet alleen zichzelf, maar ook de aandeelhouders naar de zin te maken.

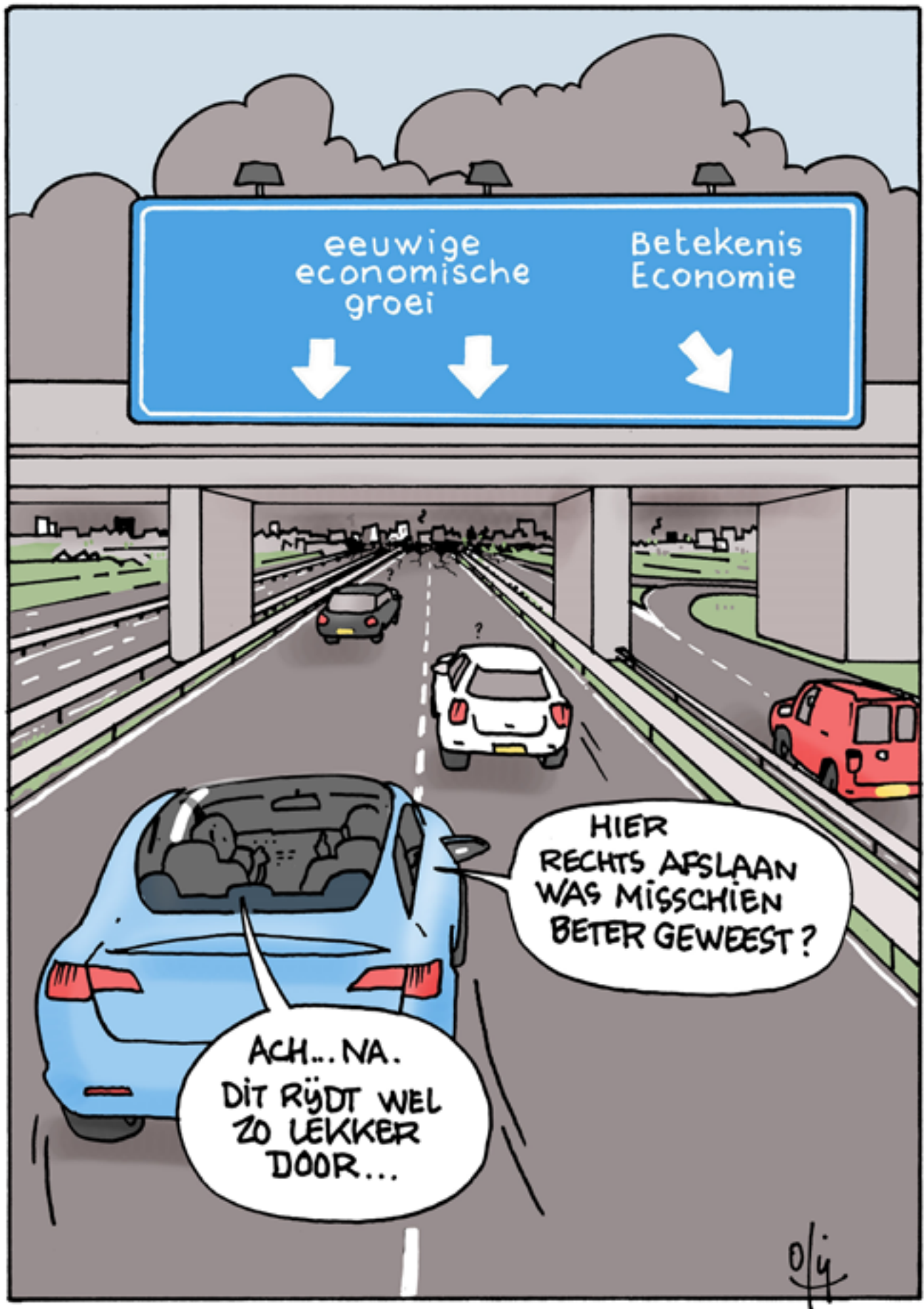
4. Wanneer de debatleider geen nieuwe voorstellen of argumenten meer hoort, stelt hij voor dat de directie het (hernieuwde) voorstel in stemming brengt bij de aandeelhouders. Wanneer de aandeelhouders tegenstemmen is dat natuurlijk problematisch voor de directie en de vraag is wat de directie met dit gebrek aan steun voor de winstverdeling doet.
5. De debriefing. Na afloop van de simulatie meldt de observator welke argumenten hij heeft gehoord en plaatst ze nog eens op een rij. Hij sluit af met welke partij via het inbrengen van steekhoudende argumenten de meeste punten heeft verdiend.

Uit de beschrijving van de simulatie blijkt dat leerlingen niet alleen flink

geactiveerd worden, maar dat ze bovendien hogere denkvaardigheden als analyseren, evalueren (van het voorstel) en creëren (van vragen en een tegenvoorstel bedenken) moeten inzetten. Voorts komt het aan op samenwerken en het bedenken en bespreken van argumenten. Omdat deze taak nogal wat kennis en inzicht van leerlingen verlangt, is het aan te bevelen de taak pas te gebruiken in de laatste fase van havo en vwo. Het is tenslotte overbodig op te merken dat de simulatie een erg versimpelde weergave van de werkelijkheid is. Daar kunnen de leerlingen op worden gewezen, maar veel belangrijker is dat leerlingen beter begrijpen hoe de AvA werkt, dat binnen de AvA belangentegenstellingen kunnen optreden en hoe winst zoal verdeeld kan worden.

Tenslotte nog een overzicht (zie kader 3) van argumenten die beide partijen - aandeelhouders en directie - in kunnen brengen. Daarbij zullen leden van de directie het wat gemakkelijker hebben dan de aandeelhouders, maar het is beter dat maar te verzwijgen. ■

Cartoon

Kansrijk armoedebeleid

Stella Hoff

Armoede is geen nieuw fenomeen, ook niet in Nederland. Midden jaren negentig van de vorige eeuw erkende de toenmalige koningin Beatrix dat er in ons land ‘stille armoede’ bestaat. Sindsdien is er veel beleid ingezet om die armoede tegen te gaan, variërend van inkomensondersteuning tot het bevorderen van arbeidsdeelname. Toch bestaat er ook op dit moment nog armoede. Sterker nog: sinds 1995 is de armoede per saldo nauwelijks afgenomen. Jaarlijks hebben rond een miljoen mensen in Nederland ermee te maken, in tijden van economische bloei zijn dat er wat minder en in tijden van recessie wat meer¹.

In 2020 hebben het Centraal Planbureau (CPB) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) samen gezien welke beleidsmaatregelen veel of juist weinig effect hebben op inkomensarmoede. Hiervoor zijn ongeveer 60 inkomensmaatregelen doorgerekend, maar is ook gekeken naar de effecten van enkele stelselwijzigingen en naar het effect van investeringen in hulpbronnen (Olsthoorn et al. 2020).

Wat is armoede?

Over armoede bestaan vele definities en ook zijn er verschillende manieren om de omvang van de armoede vast te stellen. Het SCP spreekt van armoede wanneer een persoon langere tijd niet de financiële middelen heeft om te kunnen beschikken over de goederen en voorzieningen die in Nederland als minimaal noodzakelijk gelden. Hierbij gaat het om uitgaven voor basisbehoeften als huisvesting, kleding en voeding, maar ook om de (minimale) kosten van ontspanning

en sociale participatie (bijvoorbeeld het lidmaatschap van een sportclub of het kunnen ontvangen van bezoek). Samen vormen deze beide typen uitgaven het zogenoemde niet-veel-maar-toereikendbudget, de armoedegrens van het SCP.

Oplossingen voor armoede: gemeenten aan zet

In de afgelopen decennia zijn er veel maatregelen ingezet om de armoede te bestrijden. De uitvoering van het armoedebeleid is belegd bij de gemeenten, vanuit de gedachte dat de lijnen tussen burger en gemeente

werkenden en dan met name voor zzp'ers (Vrooman et al. 2018). Deze groepen maken om verschillende redenen relatief weinig gebruik van het gemeentelijk armoede- of minimabeleid: omdat ze denken dat ze er toch niet voor in aanmerking komen, omdat ze niet afhankelijk willen zijn van ‘instanties’ of omdat ze geen zin hebben in de rompslomp die met de aanvraag van een voorziening gepaard gaat. Het armoedebeleid komt dus vooral terecht bij de mensen die al bij de gemeente in beeld zijn, bijvoorbeeld omdat zij een bijstandsuitkering ontvangen.

Een belangrijk nadeel van het organiseren van armoedebeleid op gemeentelijk niveau, is dat gemeenten geen inkomensbeleid mogen voeren en dus ook geen grote herverdelingsoperaties mogen opzetten. Gemeenten mogen alleen kleinere inkomensoverdrachten doen. Dit leidt wel tot enige verlichting van de problemen, maar mensen met een groot inkomensstekort worden er niet mee uit de armoede geholpen. Gemeenten hebben hierdoor vaak het gevoel dat ze bezig zijn de gevolgen

” uitvoering armoedebeleid door gemeenten

kort zijn. Burgers zouden de weg naar de gemeente dus snel kunnen vinden, terwijl gemeenten een goed beeld hebben van de samenstelling en behoeften van hun inwoners en hun voorzieningen daarop kunnen inrichten. Hier zijn echter grenzen aan: als mensen zich niet bij de gemeente melden, blijven ze onzichtbaar. Dit geldt vooral voor

van armoede te verzachten in plaats van de armoede te verminderen (Vrooman et al. 2018).

Landelijk armoedebeleid

Het landelijke beleid ter bestrijding van de armoede bestaat uit het verstrekken van uitkeringen, toeslagen en fiscale maatregelen. De Participatiewet geldt daarbij als

Stella Hoff is senior onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. Zij verzorgde een werkwinkel over kansrijk armoedebeleid op de LWEO conferentie in juni 2021. De redactie heeft haar gevraagd hier een achtergrondartikel over te schrijven.

” verhoging bijstandsuitkering tot AOW niveau meest effectief

uiterste vangnet; hier komen mensen voor in aanmerking als zij niet in staat zijn zelf in hun levensonderhoud te voorzien en geen beroep (meer) kunnen doen op een andere, voorliggende uitkering. De uitkering in het kader van de Participatiewet is echter lager dan de armoedegrens van het SCP. Om boven die grens uit te komen zijn aanvullende maatregelen nodig, zoals huur- en zorgtoeslag of kwijtschelding van lokale heffingen. De uitkering houdt bovendien geen rekening met het aantal kinderen in een huishouden, waardoor grotere gezinnen extra risico lopen om in armoede te verkeren.

Aanvullende maatregelen zijn noodzakelijk om als bijstandsgerechtigde boven de armoedegrens te blijven. Dit kan echter problemen geven wanneer er sprake is van een verandering in het inkomen, bijvoorbeeld omdat

men (tijdelijk) werk heeft gevonden. Zeker in het geval van oproep- of uitzendwerk is dit lastig omdat de overheid niet direct weet hoeveel het actuele maandinkomen bedraagt en de toeslag daarop kan aanpassen. Dit leidt tot verrekeningen, met het risico op fouten. De onzekerheid die dit tot gevolg heeft kan er uiteindelijk toe leiden dat de uitkeringsgerechtigde liever kiest voor de zekerheid van een lage uitkering dan voor een betaalde baan.

Geld als oplossing voor armoede?

Inkomensarmoede betekent dat het besteedbare inkomen onder een bepaalde grens ligt die een zekere levensstandaard weerspiegelt. Dit duidt erop dat een financiële aanvulling tot aan die grens het armoedeprobleem in Nederland zou kunnen oplossen. Eerdere berekeningen hebben laten zien dat het aanvullen van alle

inkomestekorten tot aan de SCP-armoedegrens jaarlijks ongeveer € 2,2 à € 2,7 miljard zou kosten (Hoff et al. 2019). En uit de studie van CPB en SCP is niet voor niets gebleken dat vrijwel alle doorgerekende inkomensmaatregelen tot een zekere mate van armoedereductie leiden. Verhoging van de netto bijstandsuitkering tot het niveau van de netto AOW is daarbij het meest effectief: met die maatregel zou de armoede met 20% verminderen. Extremere maatregelen, zoals invoering van een basisinkomen, kan de armoede zelfs met 50% tot ruim 60% terugbrengen (Olsthoorn et al. 2020).

Hoewel het verstrekken van geld als oplossing van het armoedeprobleem verleidelijk klinkt, brengt het ook bezwaren met zich mee. Ten eerste neemt het de oorzaken van armoede niet weg, zoals ziekte, werkloosheid

en schuldenproblematiek. Het daaropvolgende jaar zijn er dus weer rond 1 miljoen mensen die als gevolg van dergelijke problemen een inkomen onder de armoedegrens hebben. Ten tweede kan het ertoe leiden dat het arme deel van de bevolking minder moeite doet om uit de armoede te raken, wat bij het niet-arme deel een gevoel van onrechtvaardigheid kan opwekken. En tot slot is er het eerder genoemde probleem dat de overheid niet direct op de hoogte is van het actuele inkomen. Dit kan worden opgevangen door dan maar iedereen een aanvulling te geven, net als bij de compensatie van de hogere energiekosten. Dit betekent echter dat een (groot) deel van het geld terecht komt bij mensen die de aanvulling niet nodig hebben. Het alternatief is om het inkomenstekort vast te stellen op basis van de belastingaangifte, wat al gauw tot ruim een half jaar vertraging leidt. Als mensen die periode overbruggen door leningen aan te gaan of betalingen uit te stellen, zal de problematiek eerder toe- dan afnemen.

Bestrijding van armoede: kapitaal

Om armoede op de langere termijn op te lossen, is het nodig om in te zetten op kapitaal. Hiermee doelen we niet op geld of vermogen, maar op hulpbronnen als onderwijs en gezondheid. Met name kinderen kunnen hiervan profiteren. Kinderen die in armoede opgroeien lopen een groot risico op achterstanden, zowel op het vlak van cognitieve vaardigheden als in termen van gezondheid. Ze bouwen minder lees- en taalvaardigheden op, waardoor ze al van jongs af aan moeite hebben mee te komen met de kinderen die niet in armoede leven. De kans dat zij eerder van school afgaan of een lager opleidingsniveau behalen is dan ook aanwezig, evenals de kans om als volwassene opnieuw in armoede te raken. Kinderen uit arme gezinnen hebben bovendien een lager geboortegewicht, eten minder of minder gezond, lopen meer risico op overgewicht en ontwikkelen tijdens hun tienerjaren vaker ongezond gedrag zoals roken en alcohol- of drugsgebruik. Dit alles heeft invloed op hun latere gezondheid en daarmee op hun kans om als volwassene een baan met een toereikend salaris te vinden.

De achterstanden op cognitief terrein kunnen worden tegengegaan via voorschoolse educatie en programma's die de taalvaardigheid verbeteren. Studies uit de Verenigde Staten hebben laten zien dat dit soort interventies compenserend kunnen werken voor een gebrek aan cognitieve stimuli in de thuissituatie. Hoewel buitenlandse studies niet een-op-een vertaald kunnen worden naar de Nederlandse context, zijn er ook enkele Nederlandse onderzoeken geweest met gunstige resultaten. Beleid ter verbetering van de gezondheid van kinderen is eveneens vooral in de VS onderzocht, waarbij voorlichting, gezonde voeding en het stimuleren van sport en beweging effectief blijken te zijn. Ook hier geldt dat de situatie in de VS niet zomaar vergelijkbaar is met die in Nederland, maar ook in Nederland klinken geluiden dat initiatieven als het organiseren van ontbijten of het uitdelen van fruit op school kan bijdragen aan de gezondheid van kinderen.

Een recent onderzoek naar verschillen in Nederland heeft laten zien dat de mensen met de minste hulpbronnen niet alleen feitelijk, maar ook voor hun gevoel bij de rest van de volwassen bevolking achterblijven. Zij zijn minder tevreden over hun leven en plaatsen zichzelf lager op de maatschappelijke ladder. Ook hebben ze minder vertrouwen in andere mensen en in de politiek en ervaren ze meer conflicten in de maatschappij (Hoff et al. 2021). Inzetten op hulpbronnen heeft daarom niet alleen voordelen voor de betrokkenen zelf, maar ook voor de samenleving als geheel. ■

Literatuurlijst

- Hoff, Stella (2010). *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoff, Stella, Bart van Hulst, Jean Marie Wildeboer Schut en Benedikt Goderis (2019). *Armoede in Kaart 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Hoff, Stella, Cok Vrooman, Jurjen Iedema, Jeroen Boelhouwer en Jeanet Kullberg (2021). *Vershil in Nederland 2014-2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Olsthoorn, Martin, Patrick Koot, Stella Hoff, Michiel Ras, Bart van Hulst, Jean Marie Wildeboer Schut, Josien Arts, Benedikt Goderis, Lex Thijssen, Monique de Haard, Marente Vlekke en Eugene Verkade (2020). *Kansrijk armoedebeleid*. Den Haag: Centraal Planbureau, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (2020-2021). *Antwoord op vragen van het lid Pouw-Verweij over gemeenten die bijstandsontvangers fors meer willen laten bijverdienen dan Participatiewet toestaat*. Den Haag: Tweede Kamer, vergaderjaar 2020-2021, nr. 2887.
- Vrooman, Cok, Edith Josten, Stella Hoff, Lisa Putman en Jean Marie Wildeboer Schut (2018). *Als werk weinig opbrengt. Werkende armen in 5 Europese landen en 20 Nederlandse gemeenten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

---

¹ In 1995 leefden ruim 1,2 miljoen mensen in een huishouden met een besteedbaar inkomen onder de armoedegrens, in 2017 waren dit er bijna 940.000 en in 2018 weer bijna 1,1 miljoen mensen.

De eerste toetsen

Sophie

Hallo allemaal,

In de vorige column vertelde ik over mijn ervaring met economie in de derde klas en over mijn verwachtingen over economie en bedrijfseconomie in de bovenbouw.

In deze column ga ik vertellen hoe ik de eerste toetsen heb ervaren en hoe ik ervoor heb geleerd.

Op maandag 18 oktober was het dan zover, de eerste SO's van zowel economie als bedrijfseconomie. Van tevoren had ik natuurlijk mijn best gedaan om me zo goed mogelijk voor te bereiden. Eerst had ik alle belangrijke stukken tekst gemarkeerd. Daarna had ik een soort samenvatting gemaakt van die belangrijke stukken en tenslotte had ik nog wat voorbeelden bij de samenvatting geschreven. Omdat het de eerste keer was dat ik een toets had voor bedrijfseconomie was het nog even puzzelen hoe ik daar het beste voor kon leren, maar ik heb het gewoon op dezelfde manier als economie geleerd.

Ik vond de bedrijfseconomie toets wel wat lastiger dan de economie toets. Vooral sommige begrippen haalde ik tijdens de toets een beetje door elkaar, maar daarvan heb ik dan wel weer geleerd dat ik de volgende keer me meer op de begrippen moet focussen. De economie toets ging voor mijn gevoel best wel goed want ik wist overal wel (ongeveer) het antwoord. Een nadeel aan de economie toets was dat hij heel lang was. Ik kreeg hem maar net op tijd af waardoor ik mijn antwoorden niet meer kon controleren helaas. Ik denk dat

ik hierdoor misschien wel wat onnodige foutjes heb gemaakt maar ach... zo erg is dat nou ook weer niet.

Inmiddels hebben we beide toetsen ook al teruggekregen en besproken: voor bedrijfseconomie heb ik een 6,4 gehaald dus dat is best oké, maar ik had stiekem wel wat hoger verwacht. Maar het is wel gewoon een voldoende dus ik ben er ook wel weer een beetje blij mee. Voor economie had ik een 8,6 dus daar was ik natuurlijk wel heel blij mee. Toen we de toets gingen bespreken kwam ik er wel achter dat sommige antwoorden niet volledig waren. Hierdoor ben ik wel wat puntjes verloren maar ik denk dat dat vooral komt omdat ik dus niet echt tijd meer overhad om mijn werk te controleren.

Inmiddels zijn we bij economie bezig met het onderwerp 'hypotheekrenteaftrek' maar dit onderwerp hebben we bij bedrijfseconomie al gehad. Het is dus wel heel fijn dat ik dan economie en bedrijfseconomie heb, want dan snap ik sommige onderwerpen dus al.

Ik denk dat ik de aankomende toetsweek een beetje op dezelfde manier ga leren als bij de afgelopen toetsen maar dan focus ik bij bedrijfseconomie nog wat extra op de begrippen.

In de volgende column laat ik jullie uiteraard weten hoe mijn toetsweek is verlopen en welke cijfers ik heb gehaald. Ook zal vertellen over wat we nog meer hebben geleerd, of ik de lessen goed begrijp en natuurlijk of ik het ook nog een beetje leuk vind.

Sophie is een leerling in 4 gymnasium

De leerling als jonge ondernemer

Rick Jansen

Daar waar de jongeren voor de eeuwwisseling graag profvoetballer (de jongens) of actrice (de meiden) wilden worden, heb ik gezien dat er na het jaar 2000 een omslagpunt bereikt is. Mijns inziens is het almachtige internet daar voor het grootste deel debet aan. Inmiddels weten we dat de kans om profvoetballer of actrice te worden nogal klein is en daarom gaan jongeren op zoek naar interessante alternatieven, waarbij de droom om in volle stadions op te treden natuurlijk nooit weg zal gaan. Met de komst van dat almachtige internet werden er ook kansen geboden op het gebied van e-commerce. Internetbedrijfjes schoten 15 jaar geleden als paddenstoelen uit de grond. Weer 10 jaar na dato kreeg het grote publiek de mooie verhalen van crypto handelaren te horen, die binnen enkele jaren met een relatief kleine investering miljoenen verdiend hadden. Ja, het nieuws bereikt ons steeds sneller.

Ok als docenten economie gaan we natuurlijk met de tijd mee. Alhoewel, de lesmethodes zijn eigenlijk nog altijd een beetje ‘grijs’. We geven ze een theoretisch kader mee en dan is het maar de vraag wat ze er ooit precies mee gaan doen. Dat geldt niet alleen voor het vak economie, maar juist ook voor alle andere vakken. Ik heb makkelijk spreken als docent economie, maar de stelling van Pythagoras, waar mijn wiskundedocent 20 jaar geleden groot fan van was, heb ik nooit meer gebruikt. Natuurkundige wetten? Nooit meer toegepast. De Franse taal? Al helemaal niet. Wellicht is dat ook de reden dat ik economie ben gaan doceren!

Toen ik in 2009 voor de klas kwam te staan, was alles nieuw voor me. Als jonkie werd ik in twee organisaties binnengehaald vanwege mijn frisse blik op zaken. In beide organisaties stond

---

Rick Jansen is docent economie op de Philips van Horne Scholengemeenschap in Weert.

vooral de directie hierom te springen, helaas de vaksecties in mindere mate. Maar goed, je bent jong en je wil wat. Vol energie begon ik met lesgeven en zag ik al direct patronen die ik wilde doorbreken. Een mooie, maar haast ook onmogelijke opdracht. Want niet alleen voor de buitenwereld was

economie een ‘grijs’ (lees: saai) vak, maar ook voor vele doorgewinterde docenten. Want ‘dit werkt al jaren, waarom ‘zouden we dat aanpassen?’

In mijn vrije tijd ben ik ook DJ. Als DJ kijk je naar je publiek en speel je daarop in. Toen ik startte in het onderwijs is me het gevoel wel eens bekropen dat ik bij andere docenten in een café uit de jaren ’70 binnenstapte, waar ze een show op probeerden te voeren (in jaren ’70 stijl) voor de

jongeren van nu (jaren ’10). Want ‘dat vond vroeger iedereen mega, waarom zou dat nu dan niet werken?’. De tijd leek stil te staan. Frontaal lesgeven, kinderen die braaf luisteren en schrijven. Dat werkte ‘vroeger’ ongetwijfeld. Maar... het publiek is veranderd. Ik wil wel de kanttekening plaatsen dat ik ook een paar ontzettend goede ‘oldskool’ docenten heb zien lesgeven, dus ik wil absoluut niet iedereen over één kam scheren.

Onderbouw havo/vwo

Als tweedegraads economie docent is het speelveld in het voortgezet onderwijs klein. Veelal geven de eerstegraders les aan havo/vwo terwijl de tweedegraders de vmbo’ers lesgeven. Dat is natuurlijk ontstaan, maar het heeft absoluut ook te maken met kosten van deze docenten. Een ondergeschoven kindje is altijd havo en vwo onderbouw. Bij de ene school hebben zij economie in leerjaar 2, bij de andere school in leerjaar 3 (en soms is het vak helemaal uit het lessenpakket verdwenen). Eerstegraads docenten verdringen zich vrijwel altijd

„ enthousiasmeren vs informeren

om maar les te mogen geven aan de bovenbouw, maar laten het lesgeven in de onderbouw vaak links liggen. Want, zo hoorde ik, daar ligt de focus meer op enthousiasmeren en minder op de vakinhoud. Waarvan akte.

Tijdens de eerste vier jaar waarin ik les gaf was ik een van de uitverkorenen om les te mogen geven aan havo/vwo 3. En... ik vond het geweldig. Om mijn passie aan de leerlingen te introduceren vond ik altijd een van de hoogtepunten

van de week. Dat kwam vanuit mijn intrinsieke motivatie: ik wilde er een feest van maken, dus ik maakte er een feest van. Bijkomend voordeel was dat de onderbouwklassen niet met een PTA werken, dus het kon ook nog wel eens gaan over leuke randzaken of we konden wel eens een filmpje kijken.

Na vijf jaar lesgeven aan havo 3 zat ik een keer in het weekend aan boord van een van mijn vele vluchten naar de andere kant van de wereld. Als DJ Admin reis ik inmiddels de hele wereld over, buiten schooltijd wel te verstaan. Ik stelde me, aan boord van het grote vliegtuig, de vraag wat ik nu in het onderwijs bereiken wilde. Is het ieder jaar hetzelfde 'bandje' afspelen? Ieder jaar voor lief nemen dat er een deel van de leerlingen het vak toch niet gaan kiezen, met als bijkomend nadeel dat ze er waarschijnlijk ook geen voldoende voor gaan halen? Of wil ik iets anders? Ik koos voor die tweede optie en ging direct zoeken naar methodes. Dat kon, want tegenwoordig hebben grote vliegtuigen WIFI aan boord. Ik ging zoeken en zoeken... maar kwam bedrogen uit. Dat had er wellicht ook mee te maken dat ik niet precies wist waarnaar ik op zoek was. Dus eerst moest ik bedenken naar wat ik eigenlijk op zoek was.

Jonge ondernemers

De havo 3/vwo 3 leerling is een complexe leerling. Jong (14 of 15 jaar), weet nog totaal niet wat hij/ zij wil, is speels en moet constant geprikkeld worden. Geen gemakkelijke leerling, maar zeker wel een uitdagende. Hen wilde ik iets meegeven waar ze, onafhankelijk of ze voor mijn vak zouden kiezen, ook op langere termijn nog iets aan zouden hebben. Belastingformulieren invullen? Vast interessant op lange termijn, maar ook wel behoorlijk saai en niet in de belevingswereld van een 14-jarige. Aandelen? Een optie, maar de vraag is of we op deze leeftijd 'gokken', hoe goedbedoeld ook, moeten stimuleren. Iets met huizen kopen? Actueel, maar ook wel ver weg.

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat er steeds meer (jonge) ondernemers komen in Nederland. Inmiddels schrijven zich al bijna 10.000 jonge ondernemers (tot 18 jaar) zich in bij de KVK (in totaal zijn er ruim twee miljoen ondernemingen geregistreerd in Nederland en schrijven

er steeds meer jongeren (onder de 30 jaar) zich in. 'Dit is dé trend', dacht ik. En dus was mijn overtuiging: ik wil iets gaan doen met jongeren en ondernemen.

Een paar dagen later had ik mijn idee helder. Ik wilde een vernieuwende methode hebben die zowel mij als ook de leerling van havo 3 of vwo 3 meer uit zou dagen en meer mee zou geven op de lange termijn. Een methode

die jongeren leert om te ondernemen (praktijkcomponent) maar ook de theorie behandelt, als voorbereiding op de bovenbouw. Ik zocht dagenlang, maar kon niks vinden. Onderzoek werd er gedaan, ook onder collegae, maar zonder resultaat. Na een paar weken zoeken wilde ik de strijdbijl begraven, het bestond gewoonweg nog niet.

Toen ik daarna weer aan boord stapte van Londen naar Hong Kong - en natuurlijk mijn laptop bij me had - trok ik de stoute schoenen aan. Ik ging zaken op papier zetten. En in deze vlucht van ruim 13 uur lukte dat behoorlijk goed. In mijn enthousiasme heb ik de hele vlucht niet geslapen, maar alleen maar getypt. Bij de landing in centraal Azië had ik een mooie basis om leerlingen op een leuke en uitdagende manier te prikkelen.

Binnen mijn sectie, op de Philips van Horne Scholengemeenschap in Weert, werd er ook enthousiast gereageerd. Aangezien ik toen toch al het merendeel van de klassen havo 3 had, mocht ik - als pilot - mijn gang gaan. In de daaropvolgende maanden werkte ik mijn werkboek uit en zo was 'voortgezet ondernemen' (bedacht door een leerling) geboren. De nadruk ligt vooral op de praktijk, met een koppeling naar de theorie. Het daaropvolgende schooljaar zou het gaan gebeuren: de pilot. Voor mij persoonlijk verliep die erg goed. Ik merkte dat ik energie kreeg van de leerlingen en zij ook van mij. Ik had een handleiding geschreven over hoe zij een bedrijf konden starten. Van

school kregen zij een klein startbudget en hup, aan de slag! Het was zelfs zo leuk dat leerlingen niet eens meer zin hadden in de theorie, maar alleen nog de praktijk wilden doen. Dat bleek ook uit alle evaluaties. De reacties van leerlingen en ouders waren op dat moment fantastisch. Massaal werd er economie gekozen, juist omdat de leerlingen het zo ontzettend leuk vonden. Ik herschreef de methode: nog meer theorie en minder praktijk.

” spelenderwijs ondernemen

Te enthousiast

Het jaar daarna werd pijnlijk duidelijk wat er ontstaan was. Het enthousiasmeren was zo ver doorgeslagen dat veel leerlingen economie gekozen hadden omdat ze het 'project' (wat ik eigenlijk geen project wil noemen, het is niet tijdelijk van aard) zo leuk vonden, maar ze hadden geen benul wat het vak echt inhield. In eerste instantie was de vaksectie verheugd met zo veel aanmeldingen, maar dat sloeg na de eerste toetsweek al snel om in 'wat heb je ons nu aangeleverd'. Economie werd een struikelblok, iets dat net niet de bedoeling was. En dus zat er maar één ding op: terug naar de tekentafel.

Binnen de sectie was er inmiddels tweespalt ontstaan: de ene helft steunde het concept (als dit aangepast zou worden met meer theoretisch kader) terwijl de andere helft juist van mening was dat de 'oude' manier van lesgeven ook de beste was.

De eeuwige vraag in de onderbouw zal blijven: waar wil je in de onderbouw op richten: enthousiasmeren of informeren? Een combinatie is natuurlijk altijd mogelijk, maar ook heel lastig om een balans in te vinden. Vroeger, in de tijd dat we voetballer of actrice wilden worden, lag de nadruk vooral op het informeren en voorbereiden op de bovenbouw. Leerlingen een 'goede' keuze laten maken, ze basiskennis bijbrengen en ze laten wennen aan de manier van toetsen in de bovenbouw. Ik probeerde het met een manier van enthousiasmeren, waarbij de leerlingen

vooral interesse kweekten voor het vak, met de hoop dat ze daardoor ook een stapje extra zouden doen voor dat vak.

Ik denk dat beide vormen niet meer van deze tijd zijn. Een compromis is denk ik het allerbeste. Een beetje van dit, een beetje van dat. Maar door dit gepolder kan je ook in de situatie terecht komen dat het 'nooit goed' is. Een beetje meer naar links, een beetje meer naar rechts. Ook in onze vaksectie was dat jarenlang discussiepunt. Als de verdeling 60% ten opzichte van 40% was (enthousiasmeren ten opzichte van informeren), was dat voor sommige vakgenoten niet voldoende. Andersom gebeurde precies hetzelfde. Daarom heeft het bij ons jaren op de agenda gestaan, met de nodige frustratie (in alle kampen) als gevolg. Een vraag aan de centrale directie heeft ons daarbij geholpen: welke koers wil de school varen? Wil de school zich vooral richten op kwalitatieve en inhoudelijke (lees: veilige) lessen? Dan is de 'traditionelere' school waarschijnlijk het beste alternatief. Of wil je op een school die meer vooruitstrevend is en zich juist richt op out of the box denken? Dan is een methode zoals voortgezet ondernemen een optie.

Vernieuwing

Gelukkig voor mij koos de school de richting van het vernieuwen. Daarmee wilde ik overigens niks tekortdoen aan de uitstekende collegae die juist op de traditionelere manier les wilden geven. Ik snap die overtuiging. Maar als onderbouw vakdocent was ik natuurlijk wel blij dat ik mijn methode kon voortzetten.

De afgelopen jaren ben ik druk bezig geweest met het maken van een volledig lespakket. Sinds het schooljaar 2020/2021 maken ze ook op een andere school gebruik van het lespakket, als pilot. Want... het probleem bij ondernemen blijft (net zoals bij vele andere vakken of onderwerpen) ...het is afhankelijk van degene die voor de klas staat. Daarom is een goede rode draad en een docentenhandleiding een must.

Tijdens dit schooljaar (2021/2022) doe ik met de leerlingen de allerlaatste check. Na zes jaar schrijven denk ik dat er een mooi eindresultaat is. Een handboek dat de leerlingen leert om spelenderwijs te ondernemen.

Ik heb natuurlijk de kaders zelf bedacht, waaronder de financiën. Uitgangspunt is dat het de leerling zelf en de school geen geld mag kosten. In mijn methode combineert de leerling praktijk en theorie. Aangezien wij in de bovenbouw gebruik maken van de lesbrieven van LWEO, lag het voor de hand dat we deze ook in de onderbouw gebruiken, om de leerling zo al te laten wennen aan de manier van werken en vragen stellen. De docent kan zelf daarin nadruk leggen. Daar waar ik tijdens de lessen veel nadruk leg op samenwerken en vergaderen, legt mijn directe collega de nadruk op het uitleggen en behandelen van opgaven. In zijn geval voert de leerling het project uit buiten school. In mijn geval is de leerling buiten school bezig met theorie. Het combineert de vakken Algemene Economie en Bedrijfseconomie naadloos. Op het einde van het jaar heeft de leerling beide vakken, vervlochten met elkaar, mogen volgen.

Inmiddels hebben we een PTO ontwikkeld voor de leerlingen waarbij we toetsen op verschillende vlakken. Niet alleen maar cijfers voor theorie en iedere leerling zou op het einde van het jaar een voldoende moeten kunnen halen voor Economie. De adviezen, belangrijk in de onderbouw, baseren we op de cijfers voor de theorietoetsen, aangezien dat de kost is in de bovenbouw. Zo kan het dus zijn dat een leerling gemiddeld een 7 staat (vooral door het project) maar toch geen positief advies krijgt voor het vak in de bovenbouw. Inmiddels weten de leerlingen dat ook en komen er nauwelijks opmerkingen meer over.

Het werken aan deze methode heeft me veel moois gebracht. Het is op de eerste plaats ontzettend interessant om met vakgenoten te sparren over de beste strategie. Uiteindelijk ligt er een methode die ik hopelijk volgend jaar uit kan gaan geven. Ik denk dat ik iets heel moois in handen heb, samen met alle leermiddelen die ik ontwikkeld heb. Ook nu zijn er leerlingen die mijn methode niet de beste van de wereld vinden en dat mag. Die leerlingen waren er in het oude systeem ook. Het verschil is echter wel dat ik nu iedere dag voor de klas verschijn met het doel (en het idee) dat ik ook echt iets veranderen kan. Want inmiddels heb ik de eerste berichten gekregen van leerlingen die vijf jaar geleden bij mij

in havo 3 zaten, en nu bij de KVK hun officiële bedrijf geregistreerd hebben. Dat is het mooiste van lesgeven: jongeren inspireren. Dan is mijn opzet pas echt geslaagd.

Benieuwd naar mijn verhaal? Ik kom graag mijn kennis en expertise bij jullie op school delen. Mail gerust naar r.r.jansen@gmail.com ■

COLOFON

Factor D is een kwartaalblad voor het economieonderwijs en zijn didactiek. Factor D wordt uitgegeven in opdracht van de Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs ten behoeve van economiedocenten, geïnteresseerden en aankomende leraren.

Redactie

Het doel van de Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs is: 'het zonder winstoogmerk bevorderen van het onderwijs in de economie of andere vakken, op zodanige wijze dat de leerling inzicht krijgt in maatschappelijke vraagstukken, en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords.'

Binnen het kader van deze doelstelling is de redactie volstrekt onafhankelijk. Dat betekent dat Factor D open staat voor discussiebijdragen, boekbesprekingen, artikelen over lesmateriaal, leerplanontwikkeling, leservaringen, schoolexamenopgaven. Dit alles ten dienste van het economieonderwijs. Daarbij is een actieve bijdrage van de lezer onontbeerlijk.

De redactie bestaat uit:

Quincy Elvira, José Haasakker,
Evelien Hoekman, Wim van Kleef en
Lenie Kneppers.

Redactieadres:

Stichting Ontwikkeling EconomieOnderwijs,
Postbus 7466
1007 JL Amsterdam
Tel. 020-6700272
Voor vragen of suggesties:
mail naar redactiefactord@soeo.nl
Voor abonnementen en wijzigingen: mail naar
info@soeo.nl of kijk op www.factor-d.nl

Abonnementen

Abonnementen € 27,50 per jaar, studenten
€ 17,50 per jaar. Abonnementen kunnen
elk moment van het jaar ingaan. Na één
jaarabonnement zijn opzeggingen mogelijk
per kwartaal, uiterlijk één maand vóór het
verstrijken van het kwartaal. Opgave of
adreswijzigingen via info@soeo.nl of de
website www.factor-d.nl

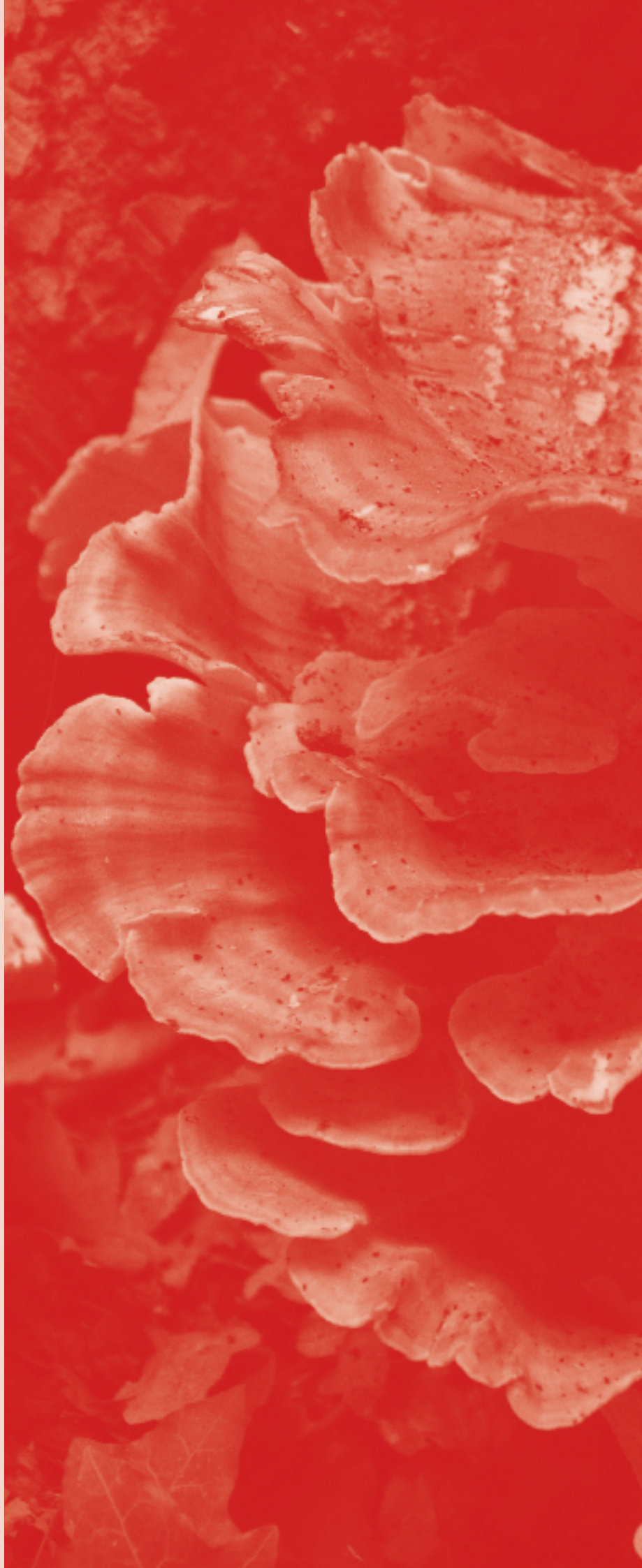
Vormgeving en Zetwerk:

Studio Kraft - Veldhoven
Foto's: Kees van den Nieuwenhof
Druk: Ergon Grafimedia - Eindhoven

ISSN-nummer: 0926-2172.

Copyright: Stichting Ontwikkeling
EconomieOnderwijs, 2021. Alle rechten
voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag
worden vermenigvuldigd, opgeslagen in
een geautomatiseerd gegevensbestand of
openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige
wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door
fotokopieën, opnamen, of op enige andere
manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de Stichting Ontwikkeling
EconomieOnderwijs.

700 exemplaren

uitgave van de
Stichting Ontwikkeling
EconomieOnderwijs